

تاریخ تحلیلی - انتقادی فلسفه اسلامی

(به ضمیمه نقد محتوایی کتاب)

دکتر سید یحیی یثربی

شناسنامه پژوهشی اثر

عنوان طرح نامه: تاریخ تحلیلی و انتقادی فلسفه اسلامی

پژوهشگرده: حکمت و دین پژوهی، گروه علمی: فلسفه،

محقق: دکتر سید یحیی یثربی

ارزیابان علمی: آقایان حمیدرضا شاکرین، حسن معلمی، عسگری سلیمانی امیری

ویراستار علمی: عبدالحسین خسروپناه

موضوع اصلی: تاریخ تحلیلی و انتقادی فلسفه اسلامی

مدت انجام تحقیق: از سال ۷۷ تا ۸۶

فهرست

پیشگفتار.....	۱۹
۱. مدل فیلسوف محور.....	۱۹
۲. مدل مکتب محور.....	۱۹
۳. مدل روش و رویکرد محور.....	۲۰
۴. مدل مسئله و موضوع محور.....	۲۰
۵. مدل دوره محور.....	۲۰
الف. کندی - ابن رشد.....	۲۱
ب. سه سده پیش از دوره صفوی (دوره الاهیات صوفیانه).....	۲۱
ج. پس از دوره صفوی.....	۲۱

کتاب اول: چند مسئله مقدماتی.....	۲۹
مدخل.....	۳۱
بخش اول: نقد و بررسی تعریف فلسفه.....	۳۳
مقدمه.....	۳۵
یک. تعریف فلسفه.....	۳۷
۱. فهم فراگیر جهان.....	۳۹
۲. بر پایه قوای ادراکی بشر.....	۴۰
۳. استناد به واقعیت عینی.....	۴۲
دو. تعریف فلاسفه اسلام از فلسفه.....	۴۵
الف. یعقوب بن اسحق کندی.....	۴۵

- ۴۷..... رهنمودهای روشی کندی
- ۴۹..... ب. ابونصر فارابی
- ۵۰..... ج. اخوان الصفا
- ۵۰..... د. ابن سینا
- ۵۳..... جایگاه فلسفه از نظر ابن سینا
- ۵۴..... فلسفه از نگاه فیلسوفان بعد از ابن سینا
- ۵۴..... الف. ابوالبرکات بغدادی
- ۵۷..... ب. سهروردی
- ۵۹..... ج. صدرای شیرازی
- ۶۰..... تعریف فلسفه در غرب
- ۶۶..... سه. تعریف فلاسفه مسیحی و جدید غرب از فلسفه
- ۷۰..... چهار. نقد و ارزیابی فلسفه اسلامی
- ۷۰..... ۱. رابطه دین و فلسفه
- ۷۴..... ۲. بررسی تعریف‌های فلسفه در جهان اسلام
- ۷۵..... ۱. نقد تعریف فلسفه از کندی تا ابن سینا
- ۸۵..... ۳. روش و ابزار کار
- ۸۵..... الف. تکیه بر معرفت‌شناسی کارآمد
- بخش دوم: مسئله اصالت وجود یا ماهیت..... ۱۰۹**
- ۱۱۱..... مقدمه
- ۱۱۱..... ۱. هدف این نوشته
- ۱۱۲..... ۲. چند مفهوم کلیدی
- فصل اول: زمینه و سابقه مسئله اصالت..... ۱۲۱**
- ۱۲۲..... ۱. اصالت باطن در عهد باستان
- ۱۲۴..... ۲. اصالت «مثل» در تعالیم افلاطون
- ۱۲۵..... ۳. اصالت واحد فلوپین
- ۱۲۶..... ۴. اصالت وجود عرفای اسلام
- ۱۲۹..... الف. اصالت باطن و اعتباریت هویت‌های ظاهری
- ۱۳۲..... ب. درک و دریافت این اصالت
- فصل دوم: اصالت وجود ملاصدرا..... ۱۳۵**
- ۱۳۷..... ۱. اصالت وجود به تعبیر عرفا

۱۴۱.....	۲. اصالت وجود به باور صدرا.....
۱۴۷.....	بخش سوم: بحث تحلیلی - انتقادی وجود کلی.....
۱۴۹.....	مقدمه.....
۱۴۹.....	۱. مشکل وجود خارجی کلی.....
۱۵۱.....	۲. منشأ اشتباه.....
۱۵۴.....	۳. پیشنهاد برای حل مشکل.....
۱۵۷.....	الف. از نظر معرفت‌شناسی.....
۱۵۹.....	ب. از نظر هستی‌شناسی.....
۱۶۲.....	۴. نتیجه.....
۱۶۵.....	بخش چهارم: راه نو در تأملات فلسفی.....
۱۶۷.....	فصل اول: مابعد الطبیعه.....
۱۶۷.....	مقدمه.....
۱۷۱.....	یک. سودمندی فلسفه.....
۱۷۳.....	دو. امکان مابعد الطبیعه.....
۱۹۱.....	فصل دوم: مابعد الطبیعه و خودکامگی ذهن.....
۱۹۱.....	مقدمه.....
۱۹۲.....	پذیرش شبهه و برداشتن آن.....
۱۹۳.....	یک. روش تفکر فلسفی.....
۱۹۸.....	دو. از فیزیک تا متافیزیک.....
۲۰۵.....	فصل سوم: از فیزیک تا متافیزیک.....
۲۰۵.....	یک. نمونه‌ها.....
۲۰۹.....	دو. اصلاح نظریه‌های متافیزیکی بر پایه تجارب فیزیکی.....
۲۱۰.....	۱. نقد و اصلاح دیدگاه‌های متفکران گذشته.....
۲۱۲.....	سه. تأمل در پرسش‌های جدید.....
۲۱۴.....	چهار. دیدگاه ما و دیانت.....
۲۱۷.....	چهار. سازگاری دیدگاه ما با نقد و نوآوری.....
۲۲۱.....	کتاب دوم: تاریخ تحلیلی - انتقادی علّیت.....
۲۲۳.....	مقدمه.....

فصل اول: سابقه بحث علّیت در یونان.....	۲۲۵
۱. علّیت در یونان پیش از سقراط.....	۲۲۵
۲. تحولات مسئله علّیت در فلسفه ارسطو.....	۲۳۰
یک. علّت فاعلی.....	۲۳۳
الف. علّت فاعلی چیست؟.....	۲۳۳
ب. ارزیابی و نتیجه.....	۲۳۵
دو. غایت (علّت غایی).....	۲۳۸
۱. غایت از نظر اتمیان.....	۲۳۸
۲. غایت از نظر ارسطو.....	۲۴۰
فصل دوم: علّیت از نظر متفکران اسلام، از آغاز تا الکندی.....	۲۴۳
نتیجه و نظر.....	۲۴۹
فصل سوم: علّیت از نظر «کندی» نخستین فیلسوف اسلامی.....	۲۵۵
نتیجه و نظر.....	۲۵۷
فصل چهارم: علّیت از نظر فارابی.....	۲۶۱
۱. مقدمه.....	۲۶۱
الف. محمد بن زکریای رازی.....	۲۶۲
ب. اشعری و اشعریت.....	۲۶۳
۲. علّیت از نظر فارابی.....	۲۶۶
فصل پنجم: علّیت بعد از فارابی، تا ابن سینا.....	۲۷۱
فصل ششم: جمع‌بندی تلاش‌ها، تا ابن سینا.....	۲۷۵
فصل هفتم: علّیت از نظر ابن سینا.....	۲۷۹
یک. گزارش مباحث و مسایل.....	۲۷۹
دو. کارهای اختصاصی ابن سینا.....	۲۸۳
فصل هشتم: ارزیابی کار ابن سینا.....	۲۸۹
فصل نهم: مسئله علّیت بعد از ابن سینا.....	۲۹۹
۱. علّیت از نظر سهروردی.....	۳۰۰
۲. علّیت از نظر ابن رشد.....	۳۰۳
۱. اصل علّیت.....	۳۰۳
دو. نتیجه و نظر.....	۳۱۳

فصل دهم: علیت از نظر صدر المتألهین و پیروانش.....	۳۱۹
۱. صدرا و علیت.....	۳۱۹
۲. بررسی دیدگاه صدرا و پیروانش.....	۳۲۱
کتاب سوم: هستی، ذات و صفات خدا.....	۳۳۳
فصل اول: مقدمات.....	۳۳۵
یک. تعریف خدا در اسلام.....	۳۳۵
۱. تعین.....	۳۳۶
۲. وحدت.....	۳۳۶
۳. ایجاد.....	۳۳۶
۴. تدبیر.....	۳۳۷
دو. خدا در عقاید و آرای دیگران.....	۳۳۷
۱. خدا در باور مردم یونان.....	۳۳۷
۲. خدا از نظر افلاطون و ارسطو.....	۳۳۹
۳. خدا در مکتب‌های ارسطویی و افلاطونی.....	۳۴۱
فصل دوم: توصیف خدا پیش از اسلام.....	۳۴۷
۱. پیش از ارسطو.....	۳۴۷
۲. ارسطو.....	۳۴۹
۳. بعد از ارسطو.....	۳۵۵
مقدمه.....	۳۵۵
۴. نوافلاطونیان.....	۳۵۹
مکتب نوافلاطونی.....	۳۶۳
نوافلاطونیان دیگر.....	۳۶۶
فصل سوم: توصیف خدا از نظر متفکران اسلام.....	۳۶۹
۱. تعریف و توصیف خدا در قرآن.....	۳۶۹
۲. دیدگاه گروه‌های کلامی.....	۳۷۱
یک. معتزله.....	۳۷۱
دو. اشاعره.....	۳۷۲
سه. دلایل طرفین.....	۳۷۳

چهار. دیدگاه فلاسفه اسلام.....	۳۷۶
۱. نظر کندی.....	۳۷۹
۲. نظر فلاسفه بعدی.....	۳۸۰
۳. نتیجه و نظر.....	۳۸۶
فصل چهارم: اثبات وجود خدا.....	۳۹۱
یک. اثبات وجود خدا در تعالیم یونانیان و پیروانشان.....	۳۹۱
الف. پیش از سقراط.....	۳۹۱
ب. افلاطون و ارسطو.....	۳۹۲
ج. مذاهب بعد از ارسطو.....	۳۹۵
دو. اثبات ذات و صفات واجب از نظر متفکران مسلمان.....	۳۹۶
۱. دلایل قرآنی.....	۳۹۹
۲. دلایل اهل کلام.....	۴۰۲
۳. دلایل فلاسفه.....	۴۰۴
الف. کندی.....	۴۰۵
ب. فارابی.....	۴۰۷
ج. ابن سینا.....	۴۱۰
د. سهروردی.....	۴۱۳
ه. دلایل اثبات واجب از ملاصدرا تاکنون.....	۴۱۷
۱. دلایل صدرا.....	۴۱۷
۲. دلایل علامه طباطبایی.....	۴۱۹
فصل پنجم: نقد و بررسی دلایل اثبات وجود خدا.....	۴۲۱
یک. از یونان باستان تا اسلام.....	۴۲۱
الف. امکان اشرف.....	۴۲۲
ب. حرکت.....	۴۲۳
ج. نظم.....	۴۲۵
دو. نقد و بررسی دلایل متفکران اسلام تا فارابی.....	۴۲۸
سه. بررسی و نقد دلایل اثبات وجود خدا از فارابی تا صدرا.....	۴۳۴
مقدمه.....	۴۳۴
۱. فارابی و ابن سینا.....	۴۳۵

- اما اشکالات این استدلال ۴۳۶
- الف. اشکال بر مقدمه عدم انحصار موجود در محسوس ۴۳۶
- ب. اشکال بر نتیجه این مقدمه ۴۳۹
- ج. اشکال اثبات علت فاعلی ۴۳۹
- د. اشکال بر تقسیم موجود به ممکن و واجب ۴۴۰
- ه. اشکال از لحاظ نتیجه ۴۴۲
- و. اشکال از لحاظ ادعای ابن سینا ۴۴۴
۲. سهروردی ۴۴۵
۳. دیدگاه ابن رشد ۴۴۷
- چهار. بررسی و نقد دلایل صدرا و پیروانش در اثبات واجب ۴۴۹
۱. دلایل صدرا ۴۴۹
۲. پیروان صدرا (طباطبایی) ۴۵۱
- پنج. چند نکته ۴۵۲
- فصل ششم: چگونگی تصور خدا ۴۵۷
- یک. پیش از اسلام ۴۵۷
۱. از آغاز تا فلوطین ۴۵۷
- الف. افسانه و اسطوره ۴۵۷
- ب. افلاطون و ارسطو ۴۵۸
۲. فلوطین و بعد از او ۴۶۳
- الف. فلوطین ۴۶۳
- دو. چگونگی تصور خدا در جهان اسلام ۴۶۴
۱. دیدگاه محدثان و علمای دین، بر اساس دلالت ظاهر کتاب و سنت ۴۶۴
۲. چگونگی شناخت ما از خدا از نظر متکلمان ۴۶۶
۳. چگونگی شناخت ما از خدا، از نظر فلاسفه ۴۷۰
- فصل هفتم: تحلیل دیدگاه‌ها در تصور خدا ۴۸۳
- یک. ماهیت یعنی چه؟ ۴۸۵
- الف. ارج و اعتبار ماهیت ۴۸۶
۱. تنظیم ماهیت و حد و تعریف اشیا بر اساس دو پیش‌فرض ارسطویی
(مقولات؛ ماده و صورت) ۴۸۶
۲. تکیه و تأکید بر ذاتیات و بی‌اعتنایی به عرضیات ۴۸۷

- ۴۸۷..... ۳. دو قطبی کردن ذهن.
- ۴۸۸..... ب. تجزیه موجودات به ماهیت و وجود.
- ۴۸۹..... ۱. در معرفت و شناخت اشیا.
- ۴۹۰..... ۲. در هستی‌شناسی.
- ۴۹۱..... دو. چگونگی علم ما به موجودات جهان.
- ۴۹۱..... ۱. ذاتیات یعنی چه؟
- ۴۹۱..... الف. ابزار معرفت ما.
- ۴۹۲..... ب. میزان ارتباط ذهن و عین.
- ۴۹۴..... سه. چارها‌اندیشی.
- ۴۹۴..... ۱. بازگشت به فارابی.
- ۴۹۵..... ۲. عبور از «حدث».
- ۴۹۶..... ۳. عبور از ماهیت.
- ۴۹۷..... ۴. عبور از دو قطبی کردن ذهن.
- ۴۹۸..... ۴. حل مشکل تصور خدا.
- ۵۰۱..... فصل هشتم: توحید و دلایل آن.
- ۵۰۱..... الف. تعریف وحدت.
- ۵۰۲..... ب. سابقه تاریخی این دو معنای توحید.
- ۵۰۳..... ۱. برهان قرآنی تمایز.
- ۵۰۶..... ۲. برهان تعین.
- ۵۰۸..... ۳. برهان ترکیب.
- ۵۱۲..... ۴. برهان امتناع کثرت.
- ۵۱۴..... ۵. برهان مقذورات.
- ۵۱۴..... ۶. برهان بعثت انبیاء(ع).
- ۵۱۵..... ۷. برهان وحدت جهان.
- ۵۱۶..... ۸. برهان فرجه.
- ۵۱۷..... فصل نهم: بررسی و نقد دلایل توحید.
- ۵۱۸..... یک. مبنای تمایز.
- ۵۱۸..... الف. تجرد خدا.
- ۵۱۹..... الف. مسئله تجرد خدا پیش از اسلام.
- ۵۲۱..... ب. تجرد خدا در اسلام.

ب. عدم امکان کثرت در جهان مجردات.....	۵۲۴
۱. تعریف و اثبات مجردات.....	۵۲۴
۲. معنا و ملاک جسم.....	۵۲۶
الف. فرض دو واجب کاملاً مستقل در جنس و نوع.....	۵۲۷
ب. تمایز تشکیکی.....	۵۲۹
۲. مشکل تعین.....	۵۲۹
۳. مشکل ترکیب.....	۵۲۹
دو. مبنای تأثیر.....	۵۳۲
فصل دهم: علم خداوند.....	۵۳۵

یک. از یونانیان تا ابن سینا.....	۵۳۵
۱. سابقه بحث تا فارابی.....	۵۳۵
بررسی و نظر.....	۵۳۸
۲. دیدگاه ابن سینا.....	۵۳۹
دو. دیدگاه منتقدان ابن سینا.....	۵۴۴
۱. امام محمد غزالی.....	۵۴۵
۲. ابوالبرکات بغدادی.....	۵۴۸
۳. شهاب‌الدین سهروردی.....	۵۵۱
الف. حقیقت علم واجب به ذات خود.....	۵۵۱
ب. مبنای علم واجب بغیر.....	۵۵۲
ج. حقیقت علم واجب به غیر.....	۵۵۳
د. ارجاع کثرت به وحدت.....	۵۵۴
د. نظام آفرینش.....	۵۵۴
نقد و ارزیابی.....	۵۵۷
۴. نصیرالدین طوسی.....	۵۶۰
۵. صدرالمآلهین.....	۵۶۲
نقد و نظر.....	۵۶۴

کتاب چهارم: آفرینش جهان.....	۵۶۷
بخش اول: دیدگاه‌ها و مبانی.....	۵۶۹
فصل اول: نظریه و دلایل تا ابن سینا.....	۵۷۱

۱. مفهوم آفرینش ۵۷۱
۲. توجیه نظریه‌ها ۵۷۴
- یک. نظریه قدیم بودن ذرات و پیدایش تصادفی پدیده‌ها ۵۷۴
- دو. نظریه قدیم بودن هیولا و آفرینش صورت‌ها ۵۷۹
- سه. پدیدآمدن جهان هستی از نیستی (ایجاد) ۵۸۰
- الف. دلایل کسانی که ایجاد را ممکن نمی‌دانند ۵۸۱
- ب. دلایل کسانی که ایجاد را یک اصل بنیادی می‌دانند ۵۸۲
- چهار. حدوث و قدم ۵۸۲
- فصل دوم: مبانی ابن سینا و نقد اهل کلام ۵۸۵**
 ۱. ملاک نیاز معلول به علت ۵۸۵
 ۲. نیاز هر پدیده به زمان و زمینه ۵۸۷
 ۳. حدوث ذاتی ۵۸۷
 ۴. رابطه ضروری علت و معلول ۵۸۸
 ۵. از واحد جز واحد صادر نمی‌گردد ۵۸۸
 - الف. اشکال و رد ابن سینا به استدلال‌های متکلمان ۵۹۰
 - ب. مواردی از اشکال و رد متکلمان بر دیدگاه فلاسفه ۵۹۱
 ۱. مناط نیاز معلول به علت ۵۹۱
 ۲. نیاز حادث به ماده و مدت ۵۹۷
 - ب. نیاز حادث به زمان ۶۰۴
 ۳. ضرورت علی و معلولی ۶۰۶
 - الف. ضرورت علی از یونان باستان تا ظهور تفکر اسلامی ۶۰۷
 - ب. ضرورت از نظر متفکران اسلام ۶۰۸
 ۴. قاعده الواحد و اصل سنخیت ۶۱۱
- بخش دوم: نقد و نظر ۶۱۳**
- فصل اول: قدم و حدوث جهان ۶۱۷**
 ۱. آفرینش از عدم ۶۱۷
 - الف. برتری دیدگاه آفرینش از عدم ۶۱۸
 ۲. حدوث و قدم ۶۲۳
- فصل دوم: انگیزه آفرینش ۶۲۵**

۶۲۵.....	۱. دیدگاه حکمای یونان تا عصر متفکران مسلمان
۶۳۰.....	۲. دیدگاه متفکران اسلام
۶۳۲.....	نقد و نظر
۶۳۷.....	فصل سوم: چگونگی صدور آغازین
۶۳۷.....	۱. پیش از اسلام
۶۴۱.....	۲. صدور از نظر متفکران اسلام
۶۴۴.....	۳. نتیجه و نظر
۶۴۶.....	الف. اثرپذیری فلاسفه مسلمان از دیگران
۶۴۷.....	ب. دلایل فلاسفه مسلمان
۶۴۸.....	ج. اشکالات فرض واسطه
۶۴۹.....	د. امکان پیشنهادهای دیگر
۶۵۱.....	فصل چهارم: گزینش و نظم
۶۵۱.....	۱. دیدگاه متفکران پیش از اسلام
۶۵۵.....	۲. دیدگاه متفکران مسلمان
۶۶۳.....	فصل پنجم: ارتباط اراده واجب با علیت
۶۷۵.....	فصل ششم: مسئله شر
۶۷۶.....	۱. مسئله شر از آغاز تا ظهور متفکران مسلمان
۶۷۷.....	۲. شر از نظر متفکران مسلمان
۶۸۱.....	کتاب پنجم: انسان‌شناسی
۶۸۳.....	بخش اول: چیستی انسان
۶۸۷.....	فصل اول: ماهیت انسان
۶۸۷.....	۱. دیدگاه متفکران یونان و پیروانشان درباره ماهیت انسان
۶۹۲.....	۲. دیدگاه متفکران مسلمان در ماهیت انسان
۶۹۷.....	دیدگاه فلاسفه
۶۹۸.....	نتیجه و نظر
۷۰۰.....	۱. دلایل افلاطونیان
۷۰۱.....	۲. دلایل ارسطو
۷۰۳.....	فصل دوم: دلایل مسلمانان

۱. غیر از بدن مادی بودن نفس.....	۷۰۵
۲. دلایل تجرد نفس در فلسفه اسلامی.....	۷۰۹
۳. دلایل بقای نفس.....	۷۱۷
۴. دلایل بقای نفس در آثار متفکران اسلامی.....	۷۲۰
نقد و نظر.....	۷۲۴
فصل سوم: صورت ماده بودن نفس و مسئله تجرد آن.....	۷۲۷
۱. رابطه نفس مجرد با بدن.....	۷۲۹
نتیجه و نظر.....	۷۳۰
۲. فعلیت مقدم بر ماده.....	۷۳۱
نتیجه و نظر.....	۷۳۳
۳. علت ایجاد نفس.....	۷۳۷
فصل چهارم: نظر فلاسفه اسلام.....	۷۳۹
۱. نفس انسان و عقل فعال.....	۷۳۹
اینک دیدگاه فلاسفه.....	۷۴۰
الف. کندی.....	۷۴۰
ب. فارابی.....	۷۴۲
نتیجه و نظر.....	۷۴۵
ج. اخوان الصفا.....	۷۴۶
د. ابن سینا.....	۷۴۷
نتیجه و نظر.....	۷۴۹
ه. بعد از ابن سینا تا صدر.....	۷۵۱
سهروردی.....	۷۵۱
ابوالبرکات بغدادی.....	۷۵۱
نتیجه و نظر.....	۷۵۳
صدر و پیروانش.....	۷۵۴
نتیجه و نظر.....	۷۵۵
بخش دوم: درباره زندگی انسان.....	۷۵۹
فصل اول: مسئله سیاست از نظر سابقه.....	۷۶۳
۱. سیاست از افلاطون تا ظهور اسلام.....	۷۶۳

الف. افلاطون.....	۷۶۳
نقد و نظر.....	۷۶۷
ب. ارسطو.....	۷۶۸
نتیجه و نظر.....	۷۷۲
فصل دوم: سیاست از نظر متفکران مسلمان تا فارابی.....	۷۷۷
الف. دیدگاه متکلمان.....	۷۷۸
ب. سیاست از نظر فلاسفه اسلام.....	۷۸۱
و اما سیاست فارابی.....	۷۸۲
۱. زندگی اجتماعی انسان.....	۷۸۳
۲. نظام جامعه.....	۷۸۳
۳. ریاست مدینه.....	۷۸۴
۴. انتقال حاکمیت.....	۷۸۵
۵. جامعه‌های غیرفاضل.....	۷۸۶
۶. سرانجام مردم جامعه‌ها.....	۷۸۷
نتیجه و نظر.....	۷۸۸
فصل سوم: کارکرد حکمای بعدی.....	۷۸۹
الف. ابوالحسن عامری.....	۷۸۹
ب. اخوان الصفا.....	۷۹۰
نتیجه و نظر.....	۷۹۲
ج. ابن سینا.....	۷۹۳
نتیجه و نظر.....	۷۹۵
د. سهروردی.....	۷۹۹
ه. ملاصدرای شیرازی.....	۸۰۱
فصل چهارم: ارزیابی بحث سیاست فارابی.....	۸۰۳
ضمیمه.....	۸۱۱
نقد اول: نوشته حجت‌الاسلام حسن معلمی.....	۸۱۳
نقد دوم: نوشته دکتر عبدالحسین خسروپناه.....	۸۲۳
نقد سوم: نوشته حجت‌الاسلام آقای حمیدرضا شاکرین.....	۸۴۳
نمایه.....	۹۰۱

پیشگفتار

تاریخ هر علمی را می‌توان با روش‌های مختلف مورد بحث، پژوهش و مطالعه قرار داد. تاریخ‌نگاری فلسفه نیز بر اساس چند روش قابل بررسی و تحقیق است.

۱. مدل فیلسوف‌محور

در این روش، هر یک از فیلسوفان، آرا و دیدگاه‌های آنان مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد. به عنوان نمونه، می‌توان از *تاریخ فلسفه کاپلستون*، *تاریخ فلسفه غرب راسل* و *تاریخ فلسفه امیل بریه* نام برد. در واقع، تاریخ فلسفه بر اساس این روش، تاریخ فیلسوفان است. این مدل نسبت به مدل‌های دیگر آسان‌تر می‌باشد.

۲. مدل مکتب‌محور

تاریخ فلسفه را می‌توان بر اساس مکتب فلسفی مورد بررسی قرار داد. به عنوان نمونه، در فلسفه غرب می‌توان بر اساس مکاتبی چون سوفسطاییان، کلیون، رواقیون، اپیکوریان، پوزیتیویسم، تحلیل زبانی، اگزیستانسیالیسم، فنومنولوژیسم و... به تاریخ‌نگاری پرداخت. همان‌گونه که در فلسفه اسلامی مکاتب فلسفی مشاء، اشراق، حکمت متعالیه می‌تواند مبنا قرار گیرد.

۳. مدل روش و رویکرد محور

روش‌های کسب معرفت و شناخت، به سه روش تجربی، عقلی و شهودی تقسیم می‌شود. هر یک از این روش‌ها بر فروعاتی مشتمل است که از آن‌ها به رهیافت یا رویکرد، تعبیر می‌شود. به عنوان نمونه، اسپینوزا، لایب‌نیتس، دکارت، فلاسفه مشا، اشراق و حکمت متعالیه، همه عقل‌گرا محسوب می‌شوند. رویکرد و رهیافت عقل‌گرایان با یکدیگر متفاوت است. به عنوان مثال، عقل‌گرایی در فلسفه مشا، عقل‌گرایی محض است؛ ولی در فلسفه اشراق همراه با شهود؛ در حکمت متعالیه با شهود و نقل؛ و در کلام با نقل محض آمیخته می‌باشد. بنابراین، هر چند همه به لحاظ معرفت‌شناسی رئالیست هستند و معیار شناخت را قبول دارند و مبانی معرفتی آنان واحد است؛ اما در رویکردها رهیافت‌ها متمایزند.

برخی از فیلسوفان غرب نیز تجربه‌گرا هستند؛ مانند فرانسیس بیکن، جان استوارت میل، هابز، لاک و بارکلی؛ اما ممکن است دارای رویکردهای متفاوتی در تجربه‌گرایی باشند.

۴. مدل مسئله و موضوع محور

این شیوه تاریخ‌نگاری نسبت به مدل‌های دیگر دشوارتر است. در این مدل، مسئله‌های فلسفی با رویکرد تاریخی مورد بررسی قرار می‌گیرد. به عبارت دیگر، سیر تکامل و تطور یک مسئله از هنگام ظهور آن تا زمان حاضر مطالعه قرار می‌شود. به دیگر سخن، تاریخ فلسفه بر اساس این مدل، تاریخ مسائلی فلسفی می‌باشد. به عنوان نمونه، تاریخ‌نگار، بر اساس این مدل، بررسی می‌کند که قاعده «الواحد» و یا اصالت وجود اولین بار توسط چه کسی مطرح شد و سیر تحول آن چگونه بود.

۵. مدل دوره‌محور

تاریخ فلسفه را می‌توان بر اساس شاخصه‌هایی به دوره‌های مختلفی تقسیم

کرد. تاریخ فلسفه غرب را به دوره یونان باستان، دوره قرون وسطی، دوره رنسانس، عصر جدید، دوره معاصر و... تقسیم کرده‌اند. اما در مورد دوره‌های تاریخ فلسفه اسلامی، دیدگاه‌های زیر می‌توان مطرح کرد. هانری کربن، دوره‌های فلسفه اسلامی را به سه دوره تقسیم می‌کند:

الف. کندی - ابن رشد

این دوره از جهاتی برای فلاسفه غرب شناخته شده‌تر است.

ب. سه سده پیش از دوره صفوی (دوره الاهیات صوفیانه)

از ویژگی‌های این دوره، بسط مکتب ابن عربی و مکتب نجم‌الدین کبری و پیوند تصوف از سویی با تشیع اثنی‌عشری و از سوی دیگر با آیین اسماعیلیه است.

ج. پس از دوره صفوی

در حالی که تصور می‌شد پس از ابن رشد، تحقیق فلسفه در سرزمین‌های اسلامی دچار وقفه شد، در سده دهم و پس از نوزایش صفوی در ایران با ظهور حکمت ملاصدرا جهش عظیمی در اندیشه اسلامی صورت گرفت که اثرات آن تاکنون ادامه دارد.^۱

شهید مطهری فلاسفه اسلامی را بر حسب رابطه استاد و شاگردی در سی و سه طبقه ذکر می‌کند. بر این اساس، فلاسفه‌ای که از اساتید طبقه بعدی و شاگردان طبقه قبل هستند و یا معاصر و هم‌زمان آن‌ها می‌باشند، در یک طبقه قرار می‌گیرند.^۲

دیدگاه سوم، تقسیم‌بندی دیگری را مطرح می‌کند که شامل دوره‌های زیر می‌باشد:

الف. دوره فلسفه تعقلی (کندی م ۲۵۲- ابن رشد م ۵۹۵)؛ ویژگی این دوره

۱. ر.ک: هانری کربن، تاریخ فلسفه اسلامی، ص ۸.

۲. مرتضی مطهری، خدمات متقابل اسلام و ایران، صص ۴۶۱-۴۵۷.

آن است که فلاسفه از روش عقلی محض برای حل مسایل فلسفی بهره می‌جستند. فلاسفه مشهور این دوره عبارتند از: کندی، زکریای رازی، فارابی، گروه اخوان الصفا، ابوریحان بیرونی، ابن سینا، ابن طفیل و ابن رشد.

ب. دوره فلسفه شهودی (غزالی م ۵۰۵ - دوانی م ۹۰۳): این دوره شامل فلاسفه‌ای چون غزالی، سهروردی، خواجه طوسی، علامه حلی، قطب‌الدین رازی، صدرالدین دشتکی و محقق دوانی است.

ج. دوره فلسفه دینی: این دوره با میرداماد (م ۱۰۴۱) شروع می‌شود. وی فلسفه «یمانی» را تأسیس کرد که بر سنت و دین تأکید داشت. او از گزاره‌های دینی برای تدوین نظام فلسفی استفاده کرد. ملاصدرا، فیض کاشانی، لاهیجی، نراقی، اشکوری، رفیعی، آملی، آشتیانی و... از این قبیل فلاسفه‌اند.

د. دوره فلسفه معاصر: این دوره از علامه شعرانی و علامه طباطبایی آغاز می‌شود و هم اکنون ادامه دارد. ویژگی‌های این دوره آن است که اولاً فلسفه خود را با مکاتب غربی درگیر کرده است. ثانیاً فلسفه با نیازها و نظام‌های اجتماعی (نظام حقوقی، نظام سیاسی و...) پیوند خورده است.

دکتر بشری، محقق و پژوهشگر تاریخ تحلیلی و انتقادی فلسفه اسلامی موضوع‌محور به تبیین و تحلیل تاریخی پاره‌ای از موضوعات فلسفه اسلامی پرداخته و موضوع‌هایی مانند تعریف فلسفه، اصالت وجود یا ماهیت، تأملات فلسفی، غلبت، خداشناسی، مسئله آفرینش و چیستی انسان را بررسی کرده است. این طرح از سال ۱۳۸۲ در شورای علمی گروه فلسفه مطرح گردید و به تصویب رسید. استاد بشری با تلاش فراوان این کار ارزشمند را تا سال ۱۳۸۴ به پایان رساند. اعضای محترم شورای علمی گروه به جهت اهمیت و تناسلی طرح و با توجه به نقدهای محقق محترم به این نتیجه رسیدند که با دقت، اثر ارزیابی شود و دیدگاه‌های ارزیابان به نویسنده ارائه شود. شورای علمی گروه فلسفه پس از طی کردن مراحل گوناگون و با مشورت و تأیید محقق گرانمایه جناب دکتر بشری به این نتیجه رسید که این اثر با نقد ناقدان همراه باشد؛ به همین جهت، قسمت ضمیمه اثر به ارزیابی ناقدان مربوط می‌شود. ویژگی‌های

این اثر را می‌توان در موضوع محوری و رویکرد تاریخی به فلسفه و رهیافت تحلیلی دانست که چنین ویژگی‌هایی را نمی‌توان در آثار تاریخی - فلسفی یافت. گروه فلسفه پژوهشگاه در پایان از محقق محترم و فرهیخته و تمامی اعضای محترم شورای علمی گروه فلسفه به‌ویژه اساتیدی که در ارزیابی اثر با ما همکاری کردند، کمال تشکر را دارد.

گروه فلسفه

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی